

Մ Ե Ր Տ Է Ր Ը

Աստուած մեր տէրին հաստատ պահի իր ժողովրդի համար, երկար կեանք ու փառաւոր օրեր տալ նրան: Նա որ կալ—ինքը Մովսէս մարգարէն ա. բոլր երկար, թիկունքը լայն, միրուքը մինչև գոտին է հասնում, իսկ մազերը ծալ-ծալ իջնում են ու նստում ուսերի վրայ: Լիքը լրկւում է ¹⁾, գնալիս մի աջ, մի ձախ է թեքում, լետեից նայելիս ականջն է թւում, թէ բոլոր ժամանակ «խաղաղութիւն ամենեցուն» ասելով օրհնում է չորս կողմի ժողովրդին: Երկար գաւազանը ձեռքին, սաղաւարտանման մորթի փափախը գլուխին մեր տէրը երբ աչքիդ առաջն է դուրս գալիս, կարծում ես թէ ինքը Լուսաւորիչն ա Խորվիրապից դառնում. փափախդ վերցնում ես կռան տակիդ դնում, ձեռքերդ կրծքիդ խաչ անում, մօտենում առաջին թեքում ու «օրհնեա, տէր» ասում. «Աստուած օրհնի, որդի Զան», պատասխանում է տէրը ու մի պահպանիչ կարգում գլխիդ: Մեր տէրը այն ուսումնական շլապկաւոր քահանաների նման մինչև կէս օր քուն չի լինում. վաղ առաւօտեան, մինչև տաւարը հանդը գնալը, նա արդէն ոտի վրայ անգիր աղօթքներ է կարդում, կամ ինքն իրան շարականներ երգում: Ժամկոչը հէնց որ բռնում է զանգակի թելը, տէրն արդէն սրան-նրան

¹⁾ Ցատանում է:

«Աստուած օրհնի ասելով» եկեղեցու շէմքին է մօտե-
նում: Առաւօտեան ժամն ասելուց յետոյ տէրը եկեղե-
ցուց դուրս է գալիս գիւղը շրջելու, մեզ, իր զաւակ-
ներին, ակը տալու: Մինի վրայ բարկանում է, որ հրե-
տին բանի գնալ, միւսին մի-երկու գաւազանով խփում
է, երբ դեռ մրափած է տեսնում, փոքրերին խրատում
է, որ ծնողաց հնազանդ կենան, ինչ բանի նրանք ու-
ղարկում են, անտրտունջ գնան, աշխատաւորին խրա-
խուսում է ու օրհնելով ճանապարհ գցում դէպի դաշ-
տը, — մի խօսքով տէրը ամբողջ գիւղը պտրտում է,
համարեա ամեն տուն մտնում է ու մի բարի խորհուրդ
տալի կամ մի քաղցր խօսք ասում: Շատ անգամ պա-
տահում է, որ տէրը ոչ թէ մինչև կէսօր, այլ մինչև
երեկոյ էլ իրանց տան երեսը չի տեսնում:

— Ատա խկի տեսնում ա քնչ անի, իրանց տունը
որն է, մեր տունը որը: Նա մեր տէրն ա, մեր տներն
էլ, մեր ունեցած չունեցածն էլ նրանն ա: Դէ կարելի
ա, որ մենք տէրին ամբողջ օրը սոված թողնենք. չէ,
հայ քրիստոնեայի ագաթում այդ չը կալ. այն տունն
ու նրա մէջի օջաղը նզովեալ է, ուր տէրը մի բան չը
ճաշակի, օրհնութեան բաժակ չը խմի. մի տեղ մի բա-
ժակ արաղ է, միւս տեղ մի քեաշի գինի, մի այլ տեղ
մի կտոր պանիր-հաց է կամ պասուց մի որ և է չոր ու
ցամաք կերակուր: Տէրն ամեն տեղ օրհնում է իր զա-
ւակներին ու ինչ որ տալիս են, բաւական ա մնում,
մինին հազար խնդրելով Պատճուց տան տիրոջ համար,
ու դուրս գնում: Պատահում են օրեր, որ տէրը այս
կամ այնտեղ ճոխ սուփրի է պատահում, մի բաժակ
արաղով ու պանիր հացով փոր չի կշտանալ. այդպիսի
դէպքերում բոլորը ոտի են կանգնում ու տէրին ամե-
նապատուաւոր տեղը նստացնում. երբ տէրը նստում է,
այն ժամանակ սուփրի տէրը նա է, միւս բոլորը նրա

խոնարհ ծառաներն են։ Մեր տէրը սովորութիւն չունի ուսումնականների նման մերժել ուրիշի աղ ու հացը, նրանց, երբ ասում ես պատահած ժամանակ. «վարժապետ, կամ՝ ա՛ տէր, եթէ տէրտէր է, համեցէք, համեցէք, ո՛ւր էք գնում»։ ասում են՝ «չէ, չէ, շնորհակալ ենք, մենք քելեխ չենք ուտում», կարծում են թէ հէնց ամեն սովորի վրայ հոգեհաց ա փռած, որի հետ նրանք առհասարակ չունին։ Ասենք Աստուած նրանց բարի տայ, որ ամեն ժամանակ սովորի չեն մօտենում. ուսումնական մարդիկ են, պէտք ա լաւ պատիւ տաս, հաւ ա, ճիւ ա պիտի մորթես, եղըր. մեղըր պիտի ուտացնես. թէ չէ ուրիշ կոշտ ու կոպիտ բաներից մէկ էլ տեսար հիւանդացան, շկօշն առանց վարժապետի մնաց, եկեղեցին առանց տէրտէրի։ Էս ու էն կը հարցնեն, թէ այդ ինչ է պատահել, որ վարժապետն ու տէրտէրը հիւանդացել են. կասեն, որ այս ինչ ախմախի տանը լօբի ու շըլըփլաւ են ուտացրել, նրանից են հիւանդացել,—դէ արի այն ժամանակ էշը փխակիցը հանի։ Այն ինչ մեր տէրի առաջին դիր, ինչ որ ուզում ես. մեր երկրում ծնուած, մեր երկրում մեծացած մարդ է. մոխոխ, լօբի, կոնչոյ, խաշու, բոխ, շուշան,—բոլորը նրա համար եղը ու մեղըն է. «այս բանը ես չեմ ուտում, կամ այս բանը ես չեմ սիրում», նրանից երբէք չես լսիլ։ Միայն մի բանի մեր տէրն աչքով աչք չունի նայելու—այդ էդի միսն է, որին նա իրան Աստուծուն նուիրելուց յետոյ մատով անգամ չի դիպչում. այդ պատճառով երբ մսեղէն կերակուր դնես տէրի առաջին, միշտ կը հարցնի՝ «էդ ա, թա՛ վերց»։ ¹⁾ «Վերց ա, ա տէր, վերց, կարգիդ մատաղ, կեր ու փառաւորվիլ», պատասխանում ես. տէրը ճաշակում է ու օրհնում քեզ։

¹⁾ Արու։

Մի անգամ, չեմ իմանում ում տանն էր, ժամահացի միջոցին, երբ խաշուն բերան, տէրը սովորաբար հարցերեց՝ «Էդ ան, թա վերց»։ Մուսուկն Մնացական ապէրը, որը նստած էր տէրի դիմաց, իր սովորական դուարձախօսութեամբ պատասխանեց. «Հա, էդ ան, էդ ան, կեր բալքի ¹⁾ քեզ սպանի»։ Տէրը, սովոր լինելով Մնացական ապօր հանաքներին, միայն բարձրաձայն ծիծաղեց. այն ինչ ուսումնական տէրտէրը ով ա իմանում այդպիսի հանաքի պատճառով ինչ զալմաղալ բարձրացնէր ու հացը գլխներին հարամ անէր։

Ճշմարիտն ասած Մնացական ապէրը տէրի հետ այնքան էլ չունի։ Ինչ արած. նրան ներելի է, մեծ մարդ ա, պառաւել ա ու խելքից ընկել։ Գուցէ կարծում ա, որ ինքն իբրեւ մահտեսի տէրից բարձրն ա. ինքը Երուսաղէմ ա գնացել, տէրը ոչ. ինքը չոք-չոք գետինը լիզելով Քրիստոսի գերեզմանին ա մօտեցել, տէրը ոչ. բայց էլ իմանում ա Մնացական ապէրը, որ տէրը Հայրիկ կաթողիկոսի աջն առել ա, ինքը ոչ; տէրը սուրբազանների հետ մի սուփրի նստում է, ինքը ոչ։ Ե՛, որն ասեմ. Մնացական ապէրը ամեն կերպ աշխատում է տէրի պատիւը գցել, բայց այդ նրան չի աջողվում։ Ասում ան, մի անգամ, երբ դեռ տէրը գոմերում տաւար էր պահում, գալիս է տուն գոմերը հաց տանելու։ Մայրը տանը չի լինում. տէրը դէս է ընկնում, դէն է ընկնում, մի ուտելու բան չի գտնում, մտածում է ձուածեղ անել. մառանի կողքէքը կոտրում է, ներս մտնում, փափախը ձուաներով լցնում, որ մինչև մօր գալն իր բանը տեսնի։ Հակառակի պէս մայրը այդ ըրպէին գալիս է ու տէրին մառանումը տեսնում։ Ոնց անի, ոնց չանի, որ մօր քօթակից ազատուի, տէրը փափախը ձուա-

¹⁾ Գուցէ։

ներով գլխին է դնում ու համարձակ մօր առաջը դուրս գալիս: Մայրը, տեսնելով նրան մառանում, սաստիկ բարկանում է ու երկու ձեռքով տէրի գլխին պինդ բանփում. ձուկները կոտրատվում են ու տէրի գլուխ-մուկ խը ու թուշերը նախշում:

Մի ուրիշ անգամ, պատմում է Մնացական ապերը, հայրը գոմերից ուղարկում է տէրին տուն իր մուշտակի ետեկից: Տէրը մուշտակը ուսին դրած գոմերը դառնալիս ճանապարհին սոստիկ յոգնում է. առանց երկար ու բարակ մտածելու վերցնում է մուշտակը իր ուսերից ու իրանց ահագին Քօնթի շան մէջքին բարձում, այնպէս որ շունը կորչում է մուշտակի մէջ. այդ դեռ բաւական չի, հացի տոպրակն էլ պնդացնում է մուշտակից, լաւ կապկպելով նրան: Հենց որ տէրն ու Քօնթին գոմերն են հասնում, այնտեղի շներն, իրանց բարեկամ Քօնթիին մուշտակի մէջ չը ճանաչելով ու նրան մի օտարօտի գազանի տեղ ընդունելով, կատաղաբար յարձակւում են վրան ու սկսւում է սարսափելի քօլօլ: Տէրը ձեռքի մհակով սկսում է նի պրանել շներին, բայց ոչինչ չի կարողանում շինել. շները մուշտակը մաս մաս են պատառոտում ու տոպրակի հացը մաքրազարդում. խեղճ Քօնթին էլ հազիւ է նրանց տամներից պրծնում:

Այս դեռ բաւական չէ, Մնացական ապօրը որ լըսես պատրաստ է օր ու գիշեր տէրի կեանքից հազար ու մի խայտառակ բան պատմել: Քուրքի լուրը գոմերը հասաւ, ուր գտնւում էր այդ ժամանակ տէր հայրը: Տաւարածներից մինը, գալով գիւղը, յատուկ գնաց տէրի մօտ ու ասաց. «ս տուն կրակ ընկած, հրետին փախի դադադին ընկի ¹⁾ թէ չէ հայրդ գալու ա քեզ

¹⁾ Կորիբ:

սպանի»։ Տէրը հէնց այդպիսի մի բանի էր սպասում, որ թողնի տուն ու տեղ ու գաղարգիւն ընկնի. իրա գնալու տեղը նա վաղուց գիտէր։ Հօր գալու լուրն առնելով, նա հետեւեալ օրը վաղ առաւօտեան վերկացաւ, մի հաց աղլուխում փաթաթեց, մէջքին կապեց և գրնաց։ Նա փախաւ, գնաց Ծաղկոց անապատը այնտեղ հռչակաւոր Յովհաննէս հայր սուրբի մօտ կարգալու ու գպրութիւն սովորելու, որ վերջը քահանայ դառնայ։ Ծնողները մի երկու շաբթից յետոյ իմացան ուր ա փախել տէրը, բայց ետեւից չը գնացին. աւելի լաւ համարեցին թողնել այնտեղ, քանի որ նա տանը աւելի վնաս էր տալիս, քան օգուտ։ Անապատումն էլ, Մնացական ապօր ասելով, նա շատ բան չը շինեց, գրաբարի հօտը վայ էն հալին առաւ, իսկ «այլբ-բէնից» և առ հասարակ կարգալ գրելուց բոբիկ մնաց։ Նրա սովորած գրաբարն էլ Աստուած ինքը գրաբար համարի։ Խեղճ հայր սուրբը շատ աշխատեց, ամա տէրը էլի այն տաւարածը մնաց։ Մի անգամ սրբազանը Ծաղկոց հիւր է է գալիս։ Հայր սուրբը տէրին նրա մօտ սպասաւոր է նշանակում։ Մի քանի օրից յետոյ վանքից հեռանալիս ի միջի ալլոց ասում է հայր սուրբին. «Յովհաննէս հայր սուրբ, գիտեմ, որ փոքրաւորիդ քահանայութեան համար ես պատրաստում. նա բաւականին համեստ ու խոնարհ է, բայր դեռ շատ գռհհիկ է, աշխատիր նրա լեզուն փոքր ինչ կոտրել, գրոց լեզուի հետ ծանօթացրու»։ Սրբազանի գնալուց յետոյ հայր սուրբը սաստիկ լոնդիմանում է տէրին ու խտիւ պատուիրում, որ նա իրա, հայր սուրբի հետ, միշտ գրաբար խօսայ։ «Ծառայ եմ կամքիդ, հայր սուրբ», պատասխանում է տէրը և սկսում է այնուհետև հայր սուրբի հետ գրաբար կոտրատել։ Բայց շուտով պատահում է մի դէպք, որը վերջ է դնում գրաբարի լաճախ գործածութեան։ Մի

օր վաղ առաւօտեան դեռ մուլթը պատած տէրն ըստ սովորականին գնում է մօտակալ անտառը շալակով փայտ բերելու: Վանքի պարսպից դեռ մի քանի քայլ չը հեռացած, մօտակալ ժայռի վրայ մի ինչ որ բան է նկատում, մօտենում է և ինչ է տեսնում—հայր սուրբի սիրելի աւանակի արեւնաշաղաղ ոսկորներն այս ու այն կողմը ցրուած. «Տէր, մեղայ քեզ Աստուած. սա ինչ բան է, տէրամեռ գալն այս ինչ է արել»,—բացականչում է տէրը ու հարա տալով դէպի վանքը վազում: Հայր սուրբը տէրի այլալլուած դէմքը տեսնելով, հարցնում է շտապով. «Հ՞ր, ինչ է պատահել, որդի ջան, ասա»: Տէրը այդ նեղ սհաթին էլի գրաբարով է խօսում: «Հայր սուրբ,—զլեռնային ծաղկակոխը¹⁾ ի գիշերէ այսմիկ եկեալ ու ի վերայ ժայռի պատռեալ ու մաքրազարթեալ է գորովայնը մոխրաթաւալի²⁾ մերոյ:—Ա՛ որդի, ինչ, ինչ,—ասում է հայր սուրբը,—շիտակ ասա, չեմ հասկանում»: Տէրը ձեռաց աշխարհաբարի է փոխում ու պատասխանում. «դէ ո՞նց շիտակ ասեմ, հայր սուրբ. գիշերիս դալը եկել ա ու մեր իշի թափան-մափանը³⁾ ցրիւ տուել»: Հայր սուրբը սաստիկ բարկանում է տէրի վրայ, որ նա երեկոյեան էշին ախոռատանը չի կապել, զայրացած անիծում է ու ասում. «շուն անիծած, եթէ այսուհետեւ էլ դու ինձ այդպիսի գրաբար խաբարներ պիտի բերես, հրետին իմ անապատից քո փասափուսէն քաշի⁴⁾»: Տէրը ծնկաջոք թողութիւն է խնդրում: Բարեսիրտ հայր սուրբը ներում է: Եւ շատ դժուար էր նրա համար իր փոքրաւորին թերուս դուրս անել վանքից. տէրը լաւիտեան տգէտ կը մնար. էս ու էն կը հարցնէին, գուցէ և հէնց

1) Գայլը: 2) Էշի: 3) Փորը, սաամոքսը: 4) Գնա՛, կորիւ:

ինքը սրբազանը, այս քահանայացուն համ աշակերտն է. — Յովհաննէս հայր սուրբի: «Ե՛, ծերացել է Յովհաննէս հայր սուրբը, կասէր սրբազանը. նրա փոքրաւորներն առաջ շատ հմուտ ու բանիմաց էին, իսկ այժմս անտաշ ու թերուս են»: Վերջ իվերջոյ խեղճ հայր սուրբը սև երես կը մնար: Չար չը կար, հայր սուրբը վրձնեց դարձեալ տէրին թողնել իր մօտ ու շարունակել նրա կրթութիւնը: Շատ աշխատեց հայր սուրբը, ամա տէրը գրել-կարդալը մի շիտակ չը մարսեց: (Մի էդ Մնացական ապօրը հարցնող ըլի, թէ ինքը Յովհաննէս հայր սուրբը իւր ամբողջ կեանքումը գրել-կարդալը մարսել է, որ նրա աշակերտը մարսի): Չարը կտրած հայր սուրբը «ալիբ-բէնարանը» թողեց ու սկսեց տէրին անգիր աղօթքներ, շարականներ, սաղմոս ու մինչև անգամ աւետարան սովորեցնել: Այդպէս մի քանի տարի անցաւ մինչև որ տէրի միրուքն եկաւ կրծքի վրայ նըստեց: Այդ միջոցին տէր-Մինասը վախճանուեց: Գիւղիս իշխանները ժողովրդի կողմից մի խնդիրք ուղարկեցին սրբազանին, որ նա տէրին ձեռնադրի: Սրբազանը պատասխանեց, որ մի ուրիշ ուսումնական քահանայացու ունի, նրան է ուղում ձեռնադրել ու մեր գիւղն ուղարկել: Իշխաններն այս որ լսեցին բոլորն էլ գնացին քաղաք սրբազանի մօտ. նրա խաթրն առնելու համար մի քանի հաց մեղր, կարագ, մի մոթալ պանիր, մի վայրենի այծ ու բախրա ¹⁾ սպանած տարան իրանց հետ: Երբ իշխաններին ընդունում է սրբազանը, նրանց մէջից դուրս է գալիս Բալունց Սալին ու ասում. «սուրբազան հայր, թա մեր Առուշանին տէր ես շինում, շինի, թա ու չէ էլ ուրիշ ոչ մի երէց չենք թողնիլ, որ մեր շէնը մտնի. էլ ոչ պըտարագ կանենք, ոչ ժամ կը

¹⁾ Եղջերու:

գնանք: Ի՞նչ պիտի անէր խեղճ սրբազանը. հրամայում է, որ Զատիկից յետոյ Առուշանին իր մօտ ուղարկեն ձեռնադրելու: Զատիկն անցաւ թէ չէ, Առուշանը ճանապարհ ընկաւ քաղաք: Իշխանները խնդրեցին Յովհաննէս հայր սուրբին, որ նա էլ Առուշանի հետ գընայ քաղաք, այնտեղ աշխատի, որ քննութեան ժամանակ Առուշանը սկերես չը մնայ. հայր սուրբը գնաց, բայց յետոյ շատ փոշմանեց: Քննութեանը Առուշանը վայ էն հալին մի քանի աղօթքներ է բերանացի կարդում ու մի քանի շարականներ երգում, բայց երբ բանը հասնում է աւետարանին, խեղճը բոլորովին գլուխը կորցնում է: Քննութիւն անող քահանաներից մինը հակառակի պէս մի բոլորովին անծանօթ գլուխ է բաց անում աւետարանից ու առանց կարդալ տալու սկսում հարցնել. «ցոյց տուր, տիրացու, այս երեսում «այլը» որն է, «բէնը» որն է և այլն: Առուշանը համարձակ բոլոր տառերը ցոյց է տալիս, բայց երբ հերթը հասնում է «ն.ին», սաստիկ շփոթւում է, դէս ու դէն է ընկնում, զատ չի դառնում: Հայր սուրբը, տեսնելով, որ բանը խարաբ ա լինում, իսկոյն մէջ է մտնում. «Որդի ջան,—ասում է նա,—բա չես լիշում «նուն» ուր ա: (Հայր սուրբը դեռ վանքում եղած ժամանակ Առուշանին ասած է լինում, որ «նուն» հէնց ա թա աղբանոցում պըպզած շուն լինի): Քեզ հարցնում են,—շարունակում է հայր սուրբը,—«նուն» ուր ա, «նուն» ուր ա:—(Հայր սուրբ, էնա հրէ աղբանոցում պըպզած պատասխանում է մեր Առուշանը, բոլորովին գլուխը կորցրած, մտաբերելով հայր սուրբի համեմատութիւնը: Ե՛ր, Մնացական ապօր պատմածի որ մէկն ասեմ: Նա մեր տէրի աչքի տակիցն է կալել, բայց ոչինչ չի կարողանում շինել: Էս ու էն պատի տակին նստած բամբասում է, ուրիշ ոչինչ: Երկու երեսանի մարդ է.

տէրին առանց «օրհնեա տէրի» երբէք չի հանդիպում, միշտ բերնում պատրաստ ունի այդ խօսքերը, Երբ տէրին պատահում է նրանց տունը գնալ, Մնացական ապէրը քիչ է մնում նրան պատուելու համար տան կթի կովը մորթի: Ի՞նչու. օրովհետեւ տեսնում է, որ տէրը մեր երկրի, մեր հողի մարդ է, մեզ հետ եօլա գնալն իմանում է: Ասացէք, խնդրեմ, մի ուրիշ քահանայ այսպիսի դէպքն առանց զալմաղալի կը թողնէ: Չունամանց Ասրի տանը կնունք է լինում: Երբ տէրը կնքաւորով, տիրացուով ու հիւրերով ներս է մտնում, տեսնում է տան մէջ տեղը կապերտի վրայ Չունամանց Բողար շունը փառաւոր նստած. տէրամեռն իսկի տեղից չի շարժվում. բոլորն էլ մնում են կանգնած: Այդ միջոցին ներս է մտնում Ասրին ու, տեսնելով բանն ինչումն է, դառնում է Բողարին հետեւալ խօսքերով. «ձ շուն, վեր կաց, տէրը նստի. ա, սատկած, քեզ հետ չեմ, վեր կաց, տէրը նստի. հրէ, հրէ. հրէ, տէրամեռը կապերտի վրայ հէնց նստել ա, կասես թա տէրն ինքն ա, ըսի՛ն ինքն ա կնքել: Բողարը վեր է կենում, իր փասափուսէն քաշում: Տէրը հիւրերի հետ նրա տեղը ծալապատկում է, սկսում է ուտել, խմել ու Ասրի տունն ու տեղն օրհնել:

Մի ուրիշ անգամ տէրը Ադունց տունն է գնում տնօրհնէքի: Յայտնի է, որ Ադունք շատ կոշտ ու կուպիտ մարդիկ են, մանաւանդ նրանց Սահակը: Երբ տէրը ներս է մտնում, մահի տարած Սահակը իսկի տեղից չի շարժւում: Տէրը նրա ինչ պտուղ լինելը լաւ իմանալով, ամենեւին բան չի ասում: Երբ տունն օրհնում է, Սահակի մայրն ուզում է տէրին մի բանով պատուել, ուստի հրաւիրում է նստել. բայց արջ Սահակը ամբողջ կապերտը բռնած չի էլ մտածում տեղից շարժուել: Մայրը, այդ նկատելով, քաղցրութեամբ

դառնում է նրան և ասում. «Վ՛ Սահակ, քե՛ մատաղ, վեր կաց, տէրը նստի»։ Սահակը մօր երեսին անգամ չի նայում։ «Սահակ ջան, վեր կաց, տէրը նստի», — կրկնում է մայրը. Սահակը դարձեալ մնում է անշարժ։ Երրորդ, չորրորդ անգամ կրկնում է մայրն իր խնդիրքը. վերջապէս Սահակը կանգնում է տեղից, քայլերը դէպի դուրս ուղղում ու իր սովորական կոպտութեամբ ասում «Հայ, իմ վեր կենալից ետը տէրը չի նստի իմ տեղը մի սև շուռն նստի»։

Սահակը յայտնի արջ է. նա իրանից ոչ մեծ է ճանաչում, ոչ փոքր։ Տէրը նրանից չի նեղանում. նստում է Սահակի տեղն ու մեղրով ձուածեղ անուշ անում։

Ասենք առաջին անգամը չի Սահակը տէրի հետ այդպէս վարւում. տէրը լաւ սովոր է նրա կոպտութիւններին։ Մի անգամ Ադունց տանը կնուռք է լինում. տէրը երեխային երբ եկեղեցուց բերում է, տունն օրհնելուց յետոյ ըստ սովորականին դառնում է երեխայի մօրը, Սահակի մեծ եղբօր կնոջն ու ասում. «ասա՛ բուրձառ», կինը կրկնում է՝ «բուրձառ», «իմը տուր, քոնն առ», — պատասխանում է տէրը, այսինքն՝ կնքադրամը տուր, երեխայիդ առ։ Սահակն այդ միջոցին մօտենում է տէրին ու ասում. «Վ՛ տէր, դէ՛ դու էլ ասա՛ քահանայ»։ Տէրը կրկնում է՝ «քահանայ» — «Հոգիդ առնի մի սև սատանայ», — պատասխանում է Սահակը։ Տէրը փոխանակ բարկանալու, բարձրաձայն ծիծաղում է, հիւրերը հետևում են նրա օրինակին ու կնուռքն ուրախ, զուարթ անց է կենում։

Մեր տէրը մեծի հետ մեծ է, փոքրի հետ փոքր. դատարկ բաներից նա չի նեղանում երբէք. շատ որ բարկացնես, հօրդ կանիծի, մօրդ կանիծի, թէ խմած լինի, մի քանի թուկդ խօսք կասի։ Ամա բաւական ա, որ փափախդ վերցնես, մօտենաս աջն առնես, որ ամեն

բան մոռանայ ու «Աստուած թողու թիւն շնորհի, որդի ջան» ասի ու գլխիդ մի պահպանիչ կարգայ։ Տէրը իր ժողովրդի հետ ամեն բանում եօլա գնալն իմանում աս, եկեղեցում գանձանակ հաւաքելիս թաբախի մէջ փողի տեղ պատահում է մի զոյգ մելս, կամ մի իշի նալն ես գցում։ տէրը չի նեղանում, օրհնութեամբ ընդունում է։ Նա էլ մարդ աս, նա էլ տուն ու պուճախի, հանդ ու հայվանի ¹⁾ տէր աս, նալն ու մելսը նրան էլ են պէտք գալիս։ Զրօրհնէքին ու Զատիկին տէրը գալիս է տունդ օրհնելու։ քեսսիբ ²⁾ մարդ ես, պատահում է որ զրպանումդ մի կոպէկ անգամ սև փող չը կայ, ասում ես։ «Վ տէր, կարգիդ մատաղ, մի քանի շահի սղ փող կար ձեռքիս, այն էլ գրազէր Մինասն առաւ անցեալ տարուայ իր գրած մի խնդրքի համար։ Այս իմ տունն, այդ դու։ տանով ու տեղով լոխ քոնն ենք, ինչ քէֆդ տալիս է, վեր առ հետդ տար»։ Տէրը դէս է նայում դէն է նայում։ կամ մի ճուտ է վերցնում, կամ մի պուլիկ իւղ ու Աստուծոյ օրհնանքը գլխիդ թափելով տնիցդ դուրս գնում։

Ամեն ցաւի, ամեն պատուհասի մեր տէրը միշտ վերահասու է լինում։ Պատահում է կովդ կորչում, սար ու ձոր չափում ես, բան չես գտնում։ գրնում ես տէրի մօտ երկու ձեռքով աջը բռնում, համբուրում ու առաջին խոնարհում։ «Ա՛ տէր,— ասում ես,— իմ տունն ու տեղը, քուլիփաթս ու օղլու շաղս քեզ ղուրբան, կովս կորել աս, Կիլ-կապ արա, հէնց որ գտայ, մի գառը մատաղ կանեմ, հէրին ³⁾, մորթին, գլուխն ու ոտքերը քեզ կուղարկեմ»։ Տէրը ձեռաց թուղթ ու զալամը ձեռք է առնում ու Աւետարանի վրայ կիլ-կապ անում։ Աստուծուն փառք ես տալիս ուղնում

¹⁾ Անասունի։ ²⁾ Աղբառ։ ³⁾ Աջ կողմի թիակը։

Հանգիստ քնում. գիտես, որ տէրի կիւ-կապից ետը դալ-լի ռեխը ¹⁾ բաց չի լինիլ. անիրաւը սովից պատառ-պատառ կը լինի, ամա կովիդ մի մագին անգամ չի կարող գիպել:

Երբէք չեմ կարող մոռանալ տէրի կատարած հետեալ հրաշքը: Մի անգամ մեր Ջէյրան կովը իր հորթի հետ կորել էր: Տէրը կիւ-կապ արաւ: Մի ամբողջ շաբաթ մենք էլ տեղ չը թողինք, ման եկանք. զատ չի երևաց. վերջը գտանք Ջէյրանին Աւազանայ աղբրի ձորում իր հորթի հետ հանգիստ արածելիս, իսկ նրա մօտ երկու գալլերի անշնչացած դիակներ ընկած: Դէ՛ եթէ մեր տէրի կիւ-կապը չը լինէր, այդպիսի հրաշք կը պատահէր: Մնացական ապէրն ասում ա, որ այդ Ջէյրան կովի պողբերի հունարն էր, այլ ոչ թէ տէրի կիւ-կապի. բայց լալտնի է արդէն, որ նա խելքից ընկած ծեր մարդ է. նրա խօսքերին ով է ուշադրութիւն դարձնում:

Մօրեխի ու մկան տարի է պատահում: Տէրն արգեօք մի ըրպէ հանգիստ ունի. ո՛չ, Խաչն ու Աւետարանը ձեռքին, մէր ու մանուկ ետեից գցած դաշտ է դուրս գալիս, էս խաչի էն խաչի մօտ թափօր անում, Աստուծոց գթութիւն և ողորմութիւն խնդրելով մեզ համար: Երբ տէրը հեկեկալով երգում է՝ «Օրհնեսցի և նախախնամեալ պահեսցի այս նշանաւս, սուրբ խաչիւս և սուրբ աւետարանաւս արեւելեան կողմն աշխարհի», կանանց աչքերից արտասուքը հեղեղի պէս թափվում է, սուգ ու շիւանի ձայնը մինչև երկինք է հասնում և Աստուած մեր աղաչանքը լսում է: Թափօրը վերջանում է: Տէրը դառնում է ժողովրդին և ասում. «Խիբիլի Ժողովուրդ. մուկն ու մօրեխը Աստուծոյ ուղարկած պա-

1) Բերանը:

տիժ է: Ի՞նչու համար.— մեր մեղքերի: Տեսնում էք, գնալով նրանք բազմանում են. նրանց ոչնչացնել մենք չենք կարող: Աստուծուց ուղարկած պատժին չը պիտի ընդիմադրես, այլ պէտք է նրա անուան օրհնելով կրես պատիժն ու քաւես քո մեղքերը: Եթէ ընդիմադրես, երկնքից հուր ու կրակ կը թափուի աշխարհիս վրայ ու ամեն ինչ կը ոչնչացնի, ինչպէս այդ պատահեց Սոդոմ Գոմորի հետ: Արդար Յովբը երբ զրկվեց աշխարհքիս բոլոր բարիքներից, չը կորցրեց իր հաւատն առ Աստուած: Այդ բաւական չէր. նա սկսեց մարմնով փռել, գարշահոտութիւն տարածելով իր չորս կողմը, բայց նրա արդար հոգին չը կորցրեց իր մաքրութիւնը ապականուած մարմնի մէջ: Նա շարունակում էր փառաբանել Տիրոջ անունը և Տէրը նրան կրկին առողջութիւն ներշնչեց որից լետոյ առաքինի Յովբը կրկին ձեռք բերելով իր բոլոր կորցրածը, կրկին տէր դարձաւ կնոջ, զաւակների թողնների, ծուռների, հոտերի և նախիրների: Ուրեմն սիրելիք, դուք էլ հետեցէք այդ արդար նահապետի օրինակին, միք տրտնջալ, մի ընդիմադրէք Աստուծու պատժին, այլ հեղութեամբ տարէք այս բոլոր պատուհասները. աղօթեցէք Աստուծուն, փառաբանեցէք նրան Որն է տէր երկնքի և երկրի, ծովի և աւազի, հանդ որ հանդաստանի,— մի խօսքով, բոլոր շնչաւոր և անշնչաւոր արարածների: Նայեցէք վերև, այնտեղ երկնքում դրած է ոսկէ թախար, որի վրայ բազմած են Հայր, Որդի և Հոգին Սուրբ, իսկ մեր Տէր Լուսաւորիչը նրանց մօտ կանգնած բարեխօսում է մեզ համար: Արտասուեցէք, աղօթեցէք, խաչի և Աւետարանի առաջ ծուռնը չոքեցէք ու չոք-չոք մօտեցէք նրանց: Աստուած կը լսի մեր լաց ու կոծն ու կրակ կը թափի ոչ թէ մեր գլխին, այլ նրանց, որոնք այսօր լափում են մեր ոսկեփայլ արտերն ու կանաչազարդ դաշտերը:

Տէրը վերջացնում է իր քարոզը: Ժողովուրդը մօտենում է խաչն ու աւետարանը համբուրելու: Շատերն առնում են տէրի աջն ու աջահամբոյր տալի: Տէրն օրհնութեամբ առնում է, ինչ որ տալիս են. նրա համար շատ ու քիչ չը կայ, նրա համար հարուստ ու աղքատ չը կայ, — բոլորը հաւասար են, բոլորը նրա ժողովուրդն ու հարազատ զաւակներն են: «Աստուած շէն պահի իմ ժողովուրդը, — յոճախ կրկնում է նա, — հարուստն իր գառը չի խնայում ինձ համար, իսկ աղքատն իր ճուղը: Տէրի համար ամեն տանը բաց սուփրայ կայ, ամեն տան մի բաժակ գինի կամ արող է գտնվում նրանց հին ու նոր ննջեցեւանց՝ ողորմաթասը խմելու համար, կամ նրանց տունն ու պուճախն օրհնելու: Ե՛, ինչ ասեմ էլ. Աստուած ժողովրդդին պահի տէրի համար, իսկ տէրին ժողովրդին»:

Կան մարդիկ, որոնք բամբասում են, թէ տէրը չի վարում, չի հնձում, արտ ու արօտատեղի չունի, այդ պատճառով էլ ուրիշներին յորդորում է, որ մօրեխին ու մկան չընդիմադրեն, որ Աստուած աւելի խիստ չը պատժի: Ե՛, ինչ ասեմ այդպէս ասողներին: Նրանք որ կան կոյր մարդիկ են, եկեղեցու շէմքը չեն ճանաչում, այստեղ-այնտեղ ալիք-բէնի հօտ են առել, էլ իրանցից մեծ չեն ճանաչում. տարին մի անգամ ամառ ժամանակ սպիտակ շլապկաներ գլխներին դրած թալակից փախած աղուէսների նման երևում են մեր մէջ, էլի կրկին անհետանում, եօթը սարի, եօթը ձորի քամակ կարգալու գնում ու քանի շատ են կարդում, այնքան աւելի են սարսաղվում, էլ ոչ պաս են ճանաչում, ոչ ուտիս: Վարդապետի կամ քահանայի պատահած գէպքում ոչ «Աստուած օգնական» է լսվում նրանցից, ոչ «օրհնեա տէր»: շատ-շատ ձեռքը մի ալին-օլին դէպի շլապկէն կը տանեն ու ռարև ձեզ, տէր հայր» կասեն, հէնց գի-

տենաս թէ «տէր-հայրը» նրանց պէս օձ պարածող լինի: Մինն ասի. «ատա՛, շրջապագիւնը պարուն, մէջքդ կը կոտրի, որ էդ զահրուժար շրջապագիւնը վերցնես կռան տակիդ դնես, մօտենաս տէրի աջն առնես, մի ըռեխ «օրհնեա տէր» ասես ու մի պահպանիչ խնդրես: Ասում են թէ տէրը վար ու ցանքս չունի: Խի, կարծում էք, թէ տէրը ձեզ պէս ձէթի ճրագ է, որ թեթեւ քամուց հանդէմ: Մի նեղութիւն քաշեցէք, գնացէք դաշտը, տեսէք տէրն ինչպէս գութանի մաճը բռնած «հօ քե մատաղ, հօ» անելով ակոսն ակոսի վրայ է դնում, կամ շորերը շալվարը հաւաքած մանգաղը ձեռին սարի նման կանգնած արտը մի քանի սհաթում նստացնում է տեղը, կամ գերանդին երկու ձեռքով բռնած կանաչ դաշտին է ածիւում: Տէրի գերանդիի առաջ արեւշուժանման խոտերը հէրանց գնացող հարսների նման դէս ու դէն են տատանվում, — այդ բոլորը մի տեսէք, յետոյ մեր տէրի մասին խօսեցէք է: Մի պիտի տեսնէիք, ինչպէս մեր տէրը ձեռքերը դէպի երկինք բարձրացրած փառաբանում էր Աստուծուն, երբ նրա Խաչի հողի արտը մորեխը մի քանի օրում անհետացրեց: Ես տէրի հնձողն էի. Լուսաւորչի պասն էր, գնացել էինք միասին հրնձելու, վաղ առաւօտեան գնացինք և ի՛նչ տեսանք. մորեխն եկել էր, արտի սահմանը ծածկել ու քիչ-քիչ առաջ էր շարժվում: Տէրն այդ որ տեսաւ, փափախը վերցրեց, երեսին խաչակնքեց ու դարձաւ մորեխին հետեւեալ խօսքերով. « ալ, դուք բարով էք եկել, հազար բարի էք եկել. էդ որտեղ էիք ձեր սուփրայ-սեղանը այստեղ պատրաստ, դուք ո՛ր էիք մինչև այժմ անջուր ու անպտուղ անապատներումը թափառում. արտ ու դաշտը ձեզ փէշքէշ, կերէք լիացէք, մենք վարել, ցանել, բուսցրել ենք ձեզ համար: Աստուծոյ տունը շէն կենայ. նա մեզ մինչև հազար կը տայ: « Գնանք, որդի

ջան, գնաք, - դարձաւ ինձ տէրը, - Թո՛ղ Աստուծոյ կամ-
քը կատարվի: Ես էլ մարդ եմ, ես էլ պիտի իմ պատիժը
կրեմ: Սե՛ծ է Աստուծոյ գթութիւնը. նա մեզ սոված չի
թողնիլ. երբ հաց չի լինիլ, խոտ կարածենք. երբ ա-
մեն բան ոչնչանայ, էլի մենք սովամահ չենք լինիլ.
Աստուած իր երկնային մանանէն մեզանից անպակաս
կը պահի:

Երաշտ է պատահում: Տէրը դարձեալ հանգստու-
թիւն չունի. սար ու ձոր չի մնում, ամեն տեղ թա-
փօր է անում, այս ու այն սրբավայրում, վանքում ու
անապատում մատաղ է անել տալիս: «Ձեր մատաղը
միշտ ընդունելի կը լինի Աստծուն, - ասում է տէրը, -
եթէ անկեղծ սրտով զոհ բերէք նրան: Ամեն մարդ իր
կարողութեան համեմատ պիտի մի բան զոհի ու սրբե-
րի բարեխօսութիւնը խնդրի: Եթէ եզն ունես, եզդ զո-
հիր, եթէ արջառ - արջառդ, եթէ ոչխար - ոչխարդ, եթէ
ուշ - ուշդ, իսկ եթէ շատ խեղճ ու քեասիւք մարդ ես,
այն ժամանակ գոնէ մի աքաղաղ զոհիր, իմացած լինե-
լով, որ քո միակ աքաղաղն էլ այնքան ընդունելի է Աս-
տծուն, որքան դրացի հարուստի եզը կամ արջառը: Չար
մարդիկ, Աստուած նրանց թայփէն կտրցնի աշխարհիս
երեսից, - այդպիսի դէպքերում էլի բամբասում են. «Ձեր
տէրը ստիպում է ձեզ մատաղներ անել, լաւ իմանալով,
որ երաշտի վերջանալը կամ շարունակուիլը մատաղից չի
կախուած: Այդ մատաղներից նա մեծ շահ ունի,
նախ քան մատաղացուին մորթելը նրան պէտք է օրհ-
նած աղ տալ, իսկ այդ աղն ո՞վ է օրհնում. - տէրտէրը:
Յրբ. - ո՛չ, մի կամ երկու շահի սև փող է ստանում:
Այդ դեռ բաւական չէ. մատաղի հէրին, ոտները, գլու-
խըն ու մորթին ո՞ւմ է պատկանում. - տէրտէրին: Ժամ-
կոչին էլ հօ Աստուած հեռու տանի. հարկ հաւաքողի
պէս իւրաքանչիւր մատաղատիրոջ գլխին հարիրտա չա-

քուչ է զարկում ու ամեն տեղ կրկնում. «Լաւ, շատ լաւ, շատ օրհնուիս, տանով-տեղով շէն կենաս, երեք հարիւր վաթսուն հայրապետների օրհնութիւնը քո ու քո օջաղից անպակաս լինի. էդ բոլոր տուածդ տէրին, բա թնձ, ես էլ եկեղեցու սպասաւոր եմ. ինձ որ զրկես, Աստուած էլ քեզ կը զրկի իր բարեքներէրէն»։ Զի կայ մատաղատէրը հէրի միւսն էլ ժամկոչին է տալիս նրա անէծքներից ազատուելու համար։ Մի նեղութիւն քաջեցէք, պարոններ, — ասես այդ բամբասողներին, — գնացէք սպիտակամիրուք ծերերի մօտ այդպէս խօսեցէք, — միայն ոչ խելքից ընկած Մնացական ապօր մօտ, նա էլ ձեզ պէս փարմասոն աւ — Այ ինչ կասեն նրանք ձեզ. «Մատաղը սկսած հայր Աբրահամից ու Նոյ նահապետից Աստուծոյ սեղանի զարդն ա, որը բաց է բոլոր մահկանացուների առաջ, թէ հարուստի, թէ աղքատի, թէ մեծի, թէ փոքրի, թէ արանց և թէ կոնանց։ Մատաղ անելով, մենք գնում ենք մեր զոհը Տիրոջ սեղանի վրայ, որին ամեն մարդ կարող է մօտենալ, իսկ առաւել ևս քահանան, Տիրոջ ծառան»։ Ծերունիները ուրիշ շատ իմաստուն բաներ կասեն գեռ, բայց իզուր. այդ պարոնները նրանց հասկանալ չեն կարող։ Մեր պապերից ու տատերից մնացած սովորութիւն է մատաղի աղն օրհնել տալը, հէրիները, մորթին, ոտներն ու գլուխը տէրտէրին ու ժամկոչին զրկելը, հակառակ դէպքում մատաղն անընդունելի կը լինի։ Ինչ արած, որ մենք խաւար մարդիկ ենք, այլը բէնի համ չենք առել, քերականութիւն ու նրա նման հաստ-հաստ գըրքեր չենք կարդացել։ Ինչ ճանապարհով մեր պապերն են գնացել, այն ճանապարհով էլ մենք ենք գընում։ Մեր կապը մեր տէրի ձեռքին է. նա լաւ է իմանում ուր է տանում մեզ. մենք էլ չենք հարցնում, թա՛ւ տէր ո՛ւր ես տանում, այլ գլուխներս քաշ ա-

րած խաչուորի իշի պէս լեռնից գնում ենք: Նա մեր հովիւն ա. ոչխարի հոտը հարցնում ա արդեօք թէ հովիւը նրան ուր ա քշում. մենք էլ նրա հոտն ենք, գնում ենք առաջ առանց հարցնելու, լաւ իմանալով, որ մեր տէրը թույլ չի տալ գալիւերին մեր մի մազին անգամ դիպչել:

Երաշտի ժամանակ, երբ երկնքից կրակ է թափւում, տէրը միմիայն մատաղներով չի զբաղւում: Նա դիւղի պառաւ կանանց ետեւից դցած գնում է գետի յատակն արօրով վարելու, որը նոյնպէս շարժում է Աստուծոյ գլխով թիւնը: Մի պիտի տեսնէք, ինչպէս տէրը պառաւների հետ ընկած մինչև գոտին ջրի մէջ թաղուած արօրը դէս ու դէն է ձգում, շարականը շարականի ետեւից երգելով, խրախուսելով զառամեալ տատերին, որոնք նոյնպէս կիսով չափ ջրի մէջ ընկղմուած արտասուք թափելով հետևում են տէրին, հաւատացած լինելով, որ նրա աղօթքները կը հասնեն Տիրոջ ականջին, ու փրկարար անձրևները լիւթիւն կը տան այրուող, պղպղացող աշխարհին: Երբ «գետի վարելն» էլ չի օգնում, կարծում էք, թէ տէրը յուսահատ տեղը նստում է. — ոչ, նրա չարչարանքներն այն ժամանակ կրկնապատկուում են. նա այն ժամանակ ոչ հանգիստ ուտիլ ունի, ոչ խմիլ, ոչ քուն, ոչ հանգստութիւն, ոչ տուն, ոչ տեղ: Քրիստոսի առաքեալի նման ոտաբոբիկ ու գլխաբաց երկար ցուպը ձեռքին նա ճանապարհ է ընկնում դէպի հեռաւոր Արթոն սարը:

Գիտէք արդեօք որտեղ է գտնւում այդ սուրբ լեռը. հեռու, շատ հեռու, Աստուծու պատի տակին. Ամպերն են միայն նրա գագաթին հասնում, Արեգակը, լուսինն ու աստղերն են միայն տեսնում, թէ ինչ հրաշքներ են կատարւում նրա բարձրութեան վրայ: Մեղաւոր մահկանացուն երբէք ոտք չի դրել նրա գագաթի

վրայ, արդարներին է միայն նա մատչելի: Նրա ձիւնա-
զարդ գագաթի վրայ հանգչում են Արթոն ճգնաւորի
սուրբ նշխարները: Երաշտ տարիները ձիւնը քիչ-քիչ
հալւում է. հարկւրաւոր վտակներ ցած են հոսում դէ-
պի լեռան խորքերը, իրանց հետ կեանք և կենդանու-
թիւն տարածելով այրուող դաշտերի համար: Մեր տէրն
ասում է, որ առաջին վտակը գոյացաւ Արթոն ճգնա-
ւորի արտասուքներից: Տէրը ոտաբոբիկ ու գլխաբաց
գիշեր ցերեկ գնում է դէպի Արթոն: Գազաններն ան-
գամ խոնարհւում են նրա առաջ: Տէրի շարականների
քաղցրահնչիւն մեղեդին զսպում է նրանց: Թուրք և
քիւրդ թաշնարածներն ու աւազակները չեն համարձակ-
ւում տէրի մի մագին անգամ դիպչել, որովհետեւ նրանք
լաւ իմանում են, թէ ուր է գնում տէրը, նրանք էլ
այրւում են երկնքից թափւող կրակի մէջ ու զգում են
որ իրանց փրկութիւնը սուրբ Արթոնի գագաթից է գա-
լու, երբ տէրը ծունկ կը չոքի այնտեղ ու կը վերցնի
նուիրական քարը: Երկար տառապանքներից ու անքուն
գիշերներից յետոյ տէրը վերջապէս հասնում է Արթո-
նի ստորոտին: Ծունկ է չոքում տէրը, գլուխը գետնին
խոնարհեցնում ու աղի աղի արտասուք թափում: Ի՞նչ
է խնդրում նա, ի՞նչ է աղաչում, պաղատում,—այդ ի-
րան է յայտնի: Աստուած լսում է նրա աղօթքը, ոյժ
և արիութիւն է տալիս նրան, և նա, մոռանալով կրած
տանջանքները, ոտի է կանգնում ու սկսում մեղմ, բայց
հաստատ քայլերով բարձրանալ լեռան գագաթը: Ի՞նչ,
ի՞նչ տանջանքներ չի կրում նա, ի՞նչ վտանգների չի
ենթարկւում. անդունդների ծայրերով է անցնում, ան-
դունդների խորքեր է իջնում, սրածայր քարերից ու
մացառներից բռնելով, քայլ առ քայլ առաջ է գնում,
շորերի փալասները թողնելով մացառների վրայ, ձեռքե-
րի ու ոտների արիւնով ներկելով ատամնաւոր ժայռերը:

Տէրը ցաւ չի զգում. նրա հոգին ու միտքը ուրիշ տեղ են: Վերջապէս տէրը հասնում է դադաթին. այդ ընդմէջին նա չի զգում, թէ ինչ է կատարւում իր հետ. մոռանում է կրած ցաւերն ու նեղութիւնները. նա իրան զգում է մի տեղ, որ աշխարհքից բարձր, շատ բարձր է, բոլորովին երկնքի, լուսնի ու աստղերի տակն է, մի տեղ, ուր միայն արդարներն են ժողովւում, ուր մեղաւորն իսկոյն կայծակահար կը լինի, եթէ համարձակուի ոտք դնել այնտեղ: Տէրի աչքերի առաջ այնտեղից բացւում է Մասիսը Նոյի տապանով, Խոր վերապն ու Ս. Էջմիածինը: Երբ տէրը մօտենում է Ս. Արթուրի գերեզմանին, բոլոր մարմնով ցնցւում ու տարածւում է նրա վրայ. երկար, շատ երկար աղօթում է տէրը, արտասուքը հեղեղի նման թափւում է նրա աչքերից: «Նա քո սուրբ զօրութեանը մատաղ, ով մեծ ճգնաւոր, ասում է տէրը հեկեկալով, — երկնքից կրակ է թափւում ու այրում աշխարհքս. էլ արտերում հասկ չկայ, դաշտերում խոտ ու ծաղիկ, ծառերի վրայ կանաչ տերեւ: Առուներն ու գետերը ցամաքել են, աղբիւրների ակներում օձերն են բռն դրել: Մարդ ու անասուն կոտորւում են, նրանց արտասուքից գետեր կարող են գոյանալ, բայց այդ գետերը դառնութիւն միայն կը տարածեն ամեն կողմ, այլ ոչ թէ կեանք ու կենդանութիւն: Ով սուրբ նահատակ, բարեխօսի՛ր Տիրոջ առաջ մեզ, մեղաւորներին, համար. մեծ է նրա զթուութիւնը. նա իր ստեղծած աշխարհը մի բուռը մեղաւորներին պատժելու համար չի ոչնչացնի:» Վերջացնելով իր աղօթքն ու աղաչանքը, տէրը դողդոջուն ձեռքով Ս. Արթուրի գերեզմանի վրայից մի փոքրիկ ձիւնաթաթախ ձիւնի նման սպիտակ քար է վերցնում, խորին ջերմեռանդութեամբ համբուրում նրան ու, փաթաթելով աբրջումի թաշկինակի մէջ, դնում է ծոցը: Վերջին անգամ համ-

բուրում է տէրը Արթոնի ս. գերեզմանը ու ծանր քայլերը դէպի ցած ուղղում: Տէրն ուրախ և զուարթ է. նա շարժւում է շատ ծանր, այնքան ծանր, կարծես իր ձեռքերում բռնած լինի ոկիհը ս. մասունքներով: Տէրը ցաւ ու տանջանք այլ ևս չի կրում. մացառներն ու թուփերը նրա առաջ խոնարհւում են ու սրածալք քարերն իրանց տակ թաղում, — այնքան մեծ է ս. Արթոնի զօրութիւնը: Երբ տէրը հասնում է լեռան ստորոտին, նրա առաջին այլ ևս ասեղ գցելու տեղ չի լինում. հայ ու թուրք ամբողջ լեռնադաշտը ծածկած իրանց հօտերով ու նախիրներով նրան են սպասում, թէ տեսնեն, ինչ խաբար է բերում տէրը սուրբ Արթոնից՝ խէր, թէ շառ, մահ, թէ փրկութիւն: Այդ միջոցին մեր տէրը նմանւում է Մովսէս մարգարէին տասը պատուիրանները ձեռքին Սինա սարից իջնելիս: Տէրի ձեռքին ճմարիտ է ոչինչ չը կայ, բայց բոլորն էլ գիտեն, որ նրա ծոցում աբրշուժ է աղլուխի մէջ փաթաթած կայ «Արթոնայ քարը», որ իր հետ կեանք ու փրկութիւն է բերում ամբողջ աշխարհին: Լեռնային ժողովուրդը, որ բաղկացած է հայ և թուրք խաշնարածներից, երկու մասի է ճեղքւում ու տէրի առաջին լայն ճանապարհ բաց անում: Տէրը գլխաբաց ու ոտաբոբիկ ձեռքերը դէպի երկինք ամբարձած աղօթքներ մըմնջալով նրանց միջով անցնում է: Տէրի լուռ, բայց զուարթ հայեացքը բաւական է նրանց հասկացնելու, որ Աստուծոյ գթութիւնը մեծ է. նա չի ոչնչացնել իր ստեղծած աշխարհը. պիտի աղօթել ու ծոմ պահել ու այդպիսով շարժել նրա գթութիւնը: Հայ ու թուրք խոնարհւում են տէրի առաջ. հայերը փափախներ են վերցնում, իսկ թուրքերը ձեռքերը սրտերին դրած խորը երկրպագութիւն են տալիս մեր տէրին: Տէրը ծանր, խորհրդաւոր քայլերով առաջ է շարժւում, կրկին մին-միայնակ շա-

ըրունակում իր ճանապարհը օր ու գիշեր համարեա մի հանգիստ ըուպէ չունենալով. շատ որ յոգնի, գլուխը մի չոր քարի վրայ կը դնի ու մի քիչ աչքահոսքի տալուց լետոյ կրկին ոտաբոբիկ կը շարունակի ճանապարհը, նուիրական քարը երբէք ծոցից չը հանելով: Վերջապէս տէրը հասնում է գիւղը. պիտի տեսնէք ինչ փառաւոր մուտք է գործում նա գիւղը: Ժողովուրդը խուռն բազմութեամբ դուրս է գալիս նրա առաջ: Տէրը, աղօթելով, լուռ անցնում է ժողովրդի միջով: Խորին ակնածութեամբ ամեն ոք խոնարհեցնում է իր գլուխը մինչև գետին. շատերն արտասւում են: Բոլորն էլ զգում են, թէ ինչ է խնդրում այդ ըուպէին. նրանց համար տէրը, որը, շարունակելով աղօթել, ուղղում է իր քայլերը դէպի եկեղեցին, իր լետեից ունենալով ողբացող ամբոխը: Եկեղեցու զանգակները աւետում են ամբողջ աշխարհին տէրի Արթոնից գալն ու ս. քարի անվտանգ տեղ հասնելը. հեռու, շատ հեռու են սլանում զանգակների աւետաբեր հնչիւնները, տարածելով ամեն կողմ յոյս, հաւատ և մխիթարութիւն: Տէրը, երբ մուտք է գործում եկեղեցին, իսկոյն ծուռկ է չոքում ու չոք չոք առաջ շարժւում դէպի ս. սեղանը: Երբ տէրը սեղանին է հասնում, կանգնում է տեղից ու կրկին տարածւում գետնի վրայ. նա ծուռն է դնում ու գոհութեան աղօթքներ կարդում, որ Աստուած արժանացրեց նրան Արթոնի գազաթից ս. քարը բերել: Դողդոջուն ձեռքերով հանում է տէրը ծոցից աբրշուսէ աղլուխն ու դնում սեղանի վրայ. լետոյ էլի մի քանի անգամ ծուռն է դնում տէրը ու լուռ ուղղում իր քայլերը դէպի շէմքը: Տէրը գնում է տուն, ամբոխը ցրւում է: Նա ոչ ոքի հետ չի խօսում, մինչև անգամ իրանց տանեցիների հետ. նա պիտի մինչև պատարագի օրը միայն

սուրբերի ու հրեշտակների հետ խօսէ, օր ու գիշեր սաղմոսագիրքը կարդալով:

Վերջապէս հասնում է պատարագի օրը, եկեղեցին լցւում է ամբոխով. թէ դրսում և թէ ներսում ասեղ գցելու տեղ չի լինում: Տէրը պատարագիչ է: Բոլորի աչքերը դէպի ս. սեղանն են ուղղուած, ուր լուսազարդ խաչկալի առաջ կանգնած է տէրը, գպիրներով ու տի. րացուններով շրջապատուած, նրա առջև ս. սկիհի կողքին արծաթէ թեփշի վրայ դրած է Արթոնայ քարը աբր. շումէ աղլուխով ծածկուած: Տէրը մեծ ջերմեռանդով թեամբ աղօթում է. ժողովուրդը նոյնպէս աղօթում է: Դրսից մտնողները հաղորդում են, որ երկնքի վրայ ամպեր են երևում: Պատարագը վերջանում է: Տէրը սաղաւարտը գլխին սեղանից իջնում է. ներքևում խաչ, աւետարան, խաչուառն ու քշոցները պատրաստած նըրան են սպասում: Տէրը, երբ ցած է իջնում, մի թեթև կարգ է կատարում ու վերջը նշան է տալիս առաջ շարժուել: Տիրացուններն սկսում են քաղցրահնչիւն շարականներն ու դուրս գնում եկեղեցուց. այժմս գնում են գետը Արթոնայ քարը ջուրը գցելու համար: Թափորի վերջում ծանր քայլերով շարժւում է տէրը, երկու ձեռքով բռնած ունենալով արծաթի թեփշին, որի մէջ է ս. քարը: Ժողովրդի անթիւ, անհամար բազմութիւն խորին ակնածութեամբ շարժւում է տէրի յետևից: Դըպիրները տէրին խնկարկում են: Տէրը լուռ է. նա չի երգում. նրա սրտում մեծ խորհուրդներ են կատարւում այդ րոպէին: Ժամանակ առ ժամանակ տէրը նայում է երկնքին, կամ ուղղում է իր հայեացքը դէպի Արթոն, որտեղից այդ րոպէին ամպերի կոյտերը միմեանց յետևից դուրս են լողում: Երկինքը քիչ քիչ ծածկւում է ամպերով. գետնի վրայ տեղ տեղ լայնածաւալ ստուերներ են երևում: Հասնում են գետը: Տէրն սկսում է

կարգ կատարել. երգւում են շարականներ. լետոյ ծընկաջոք «Տէր ողորմեա»: Տէրը առանց հողաթափները հանելու մտնում է գետը ու մինչև ծնկները թաղւում ջրի մէջ: Նրա օրինակին հետևում են ծերերը, մահտեսիները (բացի փարմասունյմահտեսի Մնացական ապօրից, որը սատանէն է գիտում որ պատի տակի նստած այդ միջոցին տէրին բամբասում է) ու իշխանները, որոնք կանգնում են ջրի մէջ այն կարգով, ինչպէս այդ լինում է Քրիստոսի Մկրտութեան օրը: Գրքակալը դնում են տէրի առաջին, և նա ջրի մէջ կանգնած մի քանի գլուխ աւետարան է կարդում: Յետոյ սկսում է կրկին երգեցողութիւն: Բոլորը նայում են այդ ըուպէին տէրին, որը, վերցնելով խորին երկիւղածութեամբ թեփշից Արթոնայ քարը, համբուրում է ու բաց թողնում ձեռքից դէպի գետի խորքը: Տէրը դուրս է գալիս գետից. թափորը դառնում է եկեղեցի: Այդ ըուպէին մութը պատում է ամբողջ աշխարհը: Երկնքի վրայ արեգակն այլ ևս չի փայլում: Ամպերն ամեն ինչ չճածկում են: Եկեղեցու զանգակներն աւետում են ամբողջ աշխարհին կեանք և կենդանութիւն: Յանկարծ՝ Արթոնայ կողմերում փայլում է կայծակն ու լուսաւորում մութ երկինքը: Յանկարծ օդի մէջ լսւում է մի ուժգին շվիւց. թափւում են կենսաբեր անձրևի առաջին կաթիլները: Որոնք գնալով զօրեղանում են ու մեծանում: Աշխարհը լիանում է: Մարդ, անասուն և բոյս կարծես մեռելութիւնից կենդանութիւն են ստանում, այնքան մեծ է նրանց ուրախութիւնը: Առուակներն ու վտակները դէս ու դէն օձի նման ոլորւում. գետերը լայնանում ու մռնչում են: Զրի կատաղի հոսանքը քարը քարի վրայ չի թողնում գետի խորքում. ոչ մի ծանրութիւն չի դիմանում ալիքների ուժգին հարուածներին, միայն մի փոքրիկ ձիւնափայլ քար՝ անշարժ ընկած է մնում իր

տեղը: Զրի ոչ մի հարուած նրան չի դիպում, նրա տակի աւազը չի փորում: Կատաղի հոսանքը նրա մօտով անցնելիս մեղմանում է ու կարծես մի քիչ հանգստանում, որ լետոյ նոր ոլժով առաջ շարժի ու շարունակի իր կատաղի կռիւը քարերի ու ժայռերի հետ: Այդ հրաշալի քարը Արթուրից բերուած ս. քարն է, որ իր հետ բերում է աշխարհին փրկութիւն երաշտից և որը մատչելի է միայն մեր տէրի նման արդարներին: Այդպէս կատարւում է այդ հրաշքը:

Շատ չէ անցնում, կրկին ծաղկում են լայնածաւալ դաշտերն ու հովիտները: Կանաչ-կարմիր գորգերը փռւում են այս ու այն կողմ: Թռչունները նրանց մէջ թռաւալում ու ծլւլում են, կարծես նրանք էլ օրհնելիս լինեն մեր տէրին: Անասունների երամները կրկին ծածկում են լայնածաւալ դաշտերն ու հովիտները: Հորթերը քամի վերցրած կայծակի արագութեամբ դէս ու դէն են վազում: Նիհար ու գունաթափ արտերը կրկին բարձրացնում են իրանց գլուխները ու շարէ շար կանգնում, կարծես Ալաջա սարի ղոշունը լինեն: Սուխտար փաշային սպասելիս նրան ջարդ ու փշուր անելու ու շան օլինը գլխին դնելու համար:

Բա ով է նրանց Լօրիս Մելիքովը, կը հարցնեն շատերը.— մեր տէրը: Նրա կարգին մատաղ ես. նա որ չը լինի մորեխի ու մկան տարիները սովից կը կոտորուինք, երաշտի տարին կրակի մէջ կայրուինք, իսկ աղարի ու խուլ ցաւի տարիները հող ու մոխիր կը կորչենք: Ճշմարիտ է, կան անտաշ ու կռպիտ մարդիկ, որոնք երբեմն տէրի վրայ բա կանում են, բայց վերջն էլի փոշմանում են, ու գայիս նրանից թողութիւն խնդրում: Լաւ չեմ յիշում երբ էր, տէրը Արթոն էր գնացել: Այն տարուայ երաշտը մեծ չէր, միայն մեր կողմերումն էր. տէրը չէր ուզում գնալ. շատ որ խըն-

դրեցին, տէրը վեր կացաւ, գնաց: Յետ դառնալիս Խաչ-
Բուլաղում նրան պատահում են թուրք հովիւներ: Այդ
տարին Խաչ-Բուլաղում սաստիկ տնձրակներ էին գալիս:
Թուրքերը, երբ տեսնում են տէրին Արթոնից գալիս,
խսկոյն իմանում են, որ տէրը գնացել ա անձրև բերե-
լու. դառնում են նրան ու ասում. «Ա՛, քէշիշ, ա քո
աղբաթը խէր ըլի, մենք ախտեղ անձրևի տակ փտում
ենք, իսկ դու գնացել ես էլի անձրև բերելո՛ւ. բա մենք
խեղճ չե՞նք, մեզ Աստուած չի ստեղծել: Արբ՝ մեզ լսի՛ր,
քարը տար էլի կրկին իր տեղը դիր»: Տէրը, ի՛ հարկէ,
նրանց չի լսում: Թուրքերն ուզում են քարը խել-
տէրն ասում է, որ Արթոն ճգնաւորը ձեզ կուչ կածի:
Թուրքերը վախենում են ու քարին էլ համարձակում
չեն ձեռք տալ. կրկին խնդրում են, որ քարը լետ տա-
նի, տէրը չի լսում ու շարունակում է իր ճանապար-
հը: Վալրենի հովիւներն իրանց էլ կարողանում չեն
դապել ու սկսում են մհակներով թակել տէրին. էլ ոչ
ձեռք, ոչ ոտ, ոչ մէջք, ոչ ուս չեն թողնում, — աջ ու
ձախ հէնց ածոց են անում ու նի պրանում: Այդ դեռ
բաւական չէ, անիրաււները շներին տէրի լետևից քիս
են տալիս: Բայց մեր տէրն ընկած, դուրս եկած. մարդ
է. շատ թալակից է նա. պանիր կերել. պատահած տե-
ղը մազէ կարմնջով անց կը կենայ. ոտով այնքան Ար-
թոն է գնացել, եկել, որ ամեն ձի էլ չի կարող նրա
հետ մանգզիլ ¹⁾ չափել:

Շները երբ յարձակում են, տէրը, ջահիլութիւնը
միտը գցելով, փրաջէն գոտիկն է հաւաքում, երեսին մի
թեթև խաչ անում ու զօրս դու պատուիրեցեր ճոխտը
վեր կենում: Հովիւները տեսնում են որ ոչ թէ շները,
այլ հրացանի գնտակն անգամ նրա լետևից չի հասնիլ:

Այդպիսով տէրը շներէց պրծնում է. բայց երբ եկաւ տուն հասաւ, ամբողջ տասն օր պարկեց: Անաստուած հովիւները տէրի ամբողջ մարմինը համարեա ջարդել էին. արաղ քսեցին տէրի ջանին, դէս արին, դէն արին, Գիւլունց դալլաքն արին առաւ մարմնից ու այդպիսով շուտով տէրին ոտի վրայ դրին, որ Արթոնայ քարը հրետին գետը գցի: Քարը գցեց. անձրևները մեր կողմերը եկան, իսկ երաշտն անցաւ Խաչ-Բուլաղ: Թուրքերն այս որ տեսան, իսկոյն հասկացան, որ տէրի անէծքը Ս. Արթոնը լսել է և հիմա նրանց պատժում է:

Ի՞նչ անէին, ո՞նց անէին. վերջապէս վճռեցին մի մի գառ առած գան տէրից թողութիւն խնդրեն. եկան իրանց իւզբաշու հետ միասին, տէրի համար մինչև 10—15 գառը բերին, մեղալ եկան ու խնդրեցին, որ տէրն աղօթի ու խնդրի Արթոն ճգնաւորին ների նըրանց: Տէրն ընդունեց գառները, խրատեց թուրքերին ու խոստացաւ աղօթել: Ս. Արթոնը լսեց տէրի աղօթքներն, ու շաբթից լետոյ Խաչ-Բուլաղում կրկին սկսուեցին անձրևները:

Ասենք թուրքերին էլի մի կերպ կարելի է ներել, որ նրանք տէրի քէֆին դիպան. ճոկ հաւատի մարդիկ են. նրանք երբեմն իրանց մօլլին էլ մի բանի տեղ չեն դնում, ոչ թէ միայն մեր տէրին: Տեսէք, ինչ էին ուղում անել տէրի հետ հայ քրիստոնեայ մարդիկ: Կըռուի տարին էլի սաստիկ երաշտ էր, իսկ տէրը հակառակի պէս հիւանդ պարկած էր. դէս ու դէն արին, մի կերպով տէրին լաւացրին ու Արթոն ուղարկեցին: Տէրը վայ էն հալին գնաց, քարը բերաւ ու ջուրը գցեց: Երաշտը, ինչպէս միշտ, այդ անգամ էլ հրաշքով անհետացաւ: Մեր կողմերում լաւ անձրևներ եկան, իսկ քարկապի ու Դառչովի սարերի վրայ սաստիկ կարկուտ եկաւ ու բոլոր արտերը ոչնչացրեց: Դժբաղդութիւնը

մեծ էր, բայց ինչ արած. Աստուծոյ պատիժ էր, պէտք էր համբերութեամբ տարած: Յայտնի է, որ քարկապեցիք ու դառչովեցիք կոշտ ու կոպիտ լեռնականներ են: Նրանց համար օրէնք չը կայ գրած. նրանք համբերել չը գիտեն. բոլոր մեղն իսկոյն խեղճ տէրի վրայ գցեցին, ասելով. «Նրա տունը իր գլխին քանդվի. նա խի ա գնացել կտրկուտի քար բերել: Մենք նրան ասել ենք անձրևի բեր, թէ կարկուտի: Ահր էդ եաղի տարած երէցը տակէց մեզ հետ չունի. այս տարի մենք էլ գնացինք, խնդրեցինք, որ Արթոն գնայ անձրևի քար բերի. աջահամբուրդ,—ասացինք,—ա՛ տէր, յետոյ կը տանք: Տուն կրակ ընկածը գնաց ու մեզ համար կարկուտի քար բերաւ, ա՛ կարկուտը նրա տուն ու տեղը սկի, տանի»: Աչքովս տեսայ, ինչպէս մի կիսավայրենի դառչովեցի կատաղութիւնից պռոշները կծոտում էր ու, գլուխը թափահարելով, ինքն իրան մռնչում և ասում. «Ը՛ր՛, Արթոնայ երէց, էդ որտեղ ես. ո՛ւր ես, մի ճանկըս ընկնես, թիքա-թիքա կոտորեմ քեզ: Անձրևի քարը գլխէդ կտրվել էր, որ կարկուտի բերա՞ր: Այդ դեռ բաւական չի. սարսաղ դառչովեցիներն ուղում էին գրնան սրբազանին գանգատ անել, թէ՛ «Սուրբազան հայր, տէր-Առուշանը գնացել ա Արթոնայ սարը կարկուտի քար բերել ու մեր տուն ու տեղը քանդել: Նրան հող ու մօխիր կորցրու, թէ հու չէ գնում ենք կաթղակոսին գանգատ»:

Տեսանք, որ բանն այդտեղ է հասնում, մի քանի իշխան մարդիկ ուղարկեցինք Քարկապ ու Դառչով, որ մի կերպով խեղճ լեռնականներին խելքի բերեն ու տէրի հետ հաշտեցնեն: Մեր մարդիկը գնացին ու ասացին. «Ա՛ մարդիկ, գիժ չէք, պել չէք. անձրևի քարը ո՞րն ա, կարկուտի քարն որը: Արթոնայ քարը մի տեսակ է լինում. մենք տեսել ենք. մեր տէրը մեզ ցոյց ա

տալիս: Քարը ջուրը գցելուց լետոյ երկնքից կամ փըրկութիւն, էամ պատիժ պէտք է սպասել: Եթէ մեր աղօթքներով Աստուծոյ գուրթը շարժում ենք, անձրև է գալիս, իսկ եթէ ոչ, նա աւելի սաստիկ է պատժում ու կարկուտ է ուղարկում, — ուրեմն տէրը ինչ մեղք ունի այստեղ: Ասում էք՝ գնանք սուրբազանին դանգատ անենք. իսկի միտք էք անում, թէ ինչ էք ասում: Լաւ, գնացիք դանգատ արիք: Նա որ ձեր գանգատը բանի տեղ չգրաւ, կասէք գնում ենք կաթիլակոսին դանգատ անենք: Սուրբազանը կասի՝ լաւ, գնացէք: Կը գնաք Էջմիածին: Ով ամ իմանում, բաւքի կաթիլակոսը ձեզ ծուռ ա համարում ու անիծում: Բաւական ա, որ նա մի բերան ասի՝ «անիծեալ լինէք»: Այն ժամանակ ոչ էս աշխարհում, ոչ էն աշխարհում հանգստութիւն չէք ունենալ դուք. ոչ թա ոչխար, գառը, եզն ու արջառ, այլ որ ձեր որդկերանց էլ մատաղ անէք սուրբերին, էլի էն աշխարհում դժողքի տանջանքներից չէք պրծնիլ:

Այս որ լսում են լեռնականները, շինքները քորում են ու վճռում են իրանց միջից մի քանի աղսախակալներ ուղարկել տէրի մօտ նրա աջն առնելու ու թողութիւն խնդրելու: Աղսախակալներն եկան. տէրի համար պանիր, կարագ ու մեղր բերան իրանց հետ, թողութիւն խնդրեցին ու աջն առան: Տէրը ներեց ու օրհնեց նրանց, բայց դորանից լետոյ համարեա մի ամբողջ տարի նա ոտք չի դրեց Քարկապի ու Դառչովի կողմերում. այն վայրենիները ով է իմանում ինչ օլին դնէին տէրի գլխին, եթէ նա նրանց մէջ երևար:

Ձի կարելի ասել, թէ մեր տէրը վախկոտ մարդ է: Հարկը պահանջած դէպքում նա միշտ պատրաստ է իր կեանքը մահու տալ իր ժողովրդի համար. ազար, մահ, ցաւ, հազար ու մի չոռ ու ցաւ պատահած դէպքում նա հօր պէս իր ժողովրդին հսկում է ու պաշտպանում

է նրան ամեն տեսակ պատուհասներէց, Խուլ ցաւի ¹⁾ տարին մեր տէրն էր, որ կարողացաւ իր Ժողովրդին Աստուծոյ ճանապարհի վրայ պահել ու փրկել նրան անդառնալի կորստից ու դժոխքի անվերջ չարչարանքներէց: Խուլ ցաւն իմ չի տեսել, ազարա, քամու պէս մի քանի օր, շատ շատ մի քանի շաբաթ փչում է ու կըրկին անհետանում: Մեռնողը մեռնում ա, ապրողն ապրում, ում ճակատին ինչ գրուած է, այն է կատարւում, զարմանալի ոչինչ չը կայ: Բա դու չես ասիլ, որ այն Ժամանակ գտնւում էին մարդիկ, որոնք մեզ ու մեր տէրի վրայ ծիծաղում էին ու ուզում էին մեզ առանց աղօթքի ու մատաղի մահի ճանկերից ազատել, Հակառակի պէս խուլ ցաւն ամառուայ Ժամանակն էր, երբ աշխարհքիս ամեն կողմերից շրջապկաւորներ են գալիս, շէնս լցւում. մինը Մոսկովի սամթիցն ա, մի Ֆրանգի, մինը Լէմսի, մինն Ինգլիզի, — մի խօսքով որտեղ այլը բէն սովորող կայ, փախած շէնս ա գալիս, ինչպէս իրանք զբաբար ասում են՝ «մի փոքր ինչ հանգստանալու ու թարմ օդ շնչելու համար»: Գալիս են մեծ մեծ խօսում ու մեզ խելք սովրեցնում. էլ ոչ հնձում են, ոչ խալսում, ոչ վարում են, ոչ ցանում: Նրանց բանը հէնց այն ա՝ հաւաքուել էս ծառի, էն ծառի տակ, էս աղբւրի, էն աղբւրի մօտ, նայել էս հարսի, էն հարսի լետեւից, կասես, թէ մեր հարսներն իրանց տեսած շրջապկաւորներից լինեն: Հա, ասեցի, որ խուլ ցաւի տարին էդ պարունները շէնս լցրել էին: Երբ մի, երկու մեռնող եղաւ, մին էլ տեսանք մեր շրջապկաւորները՝ որը թուղթ ու զալամ, որը կազէթ ձեռներին շէնս ընկած ման են գալիս, շներին հաչացնելու համար գիւղի գգիւրին իրանց առջեկց ունենալով: Գգիւր մի բե-

¹⁾ Խօլերա:

րան հէնց գոռում էր. «սամիտարնիք են գալիս, ա՛խալ-խը, դռներն ու տները թամուզ արէք»։ Սկզբում բան չէինք հասկանում. յետոյ իմացանք, որ մեծաւորը մեր շրջապկաւորներին սամիտարնիք ա նշոնակել ու հրամայել նրանց, որ մեր ու շրջակայ գիւղերի վրայ հսկեն։ Դէ եկ էշը փխակից հանի. առաջ մենք հանգըստութիւն չունէինք շրջապկաւորներից, իսկ հիմա նրանք մեր հոգիները բոլորովին կը հանեն, — այդ էր մեր բոլորիս կարծիքը և հէնց համարեա այդպէս էլ եղաւ։ Անուաները սամիտարնի դրած, կաղէթները ձեռներին շէնս ընկած ամեն մի պատի տակի սրան-նրան քարոզ են տալիս, թէ էս կերէք, էն ոչ, էս խմեցէք, էն ոչ, կասես, թա խուլ ցաւը երբ գալիս է պիկցդ բռնում, հարցնում ա, թա էսօրի քնչ զահուժար ես կերել կամ խմել։ Այդ դեռ բաւական չի. ասում են՝ պաս միք պահիլ, մեռելի վրայ միք խմբուիլ ու լաց լինիլ, ասում են առհասարակ միմեանցից ճոկ-ճոկ ման եկէք. մի տեղ միք հաւաքուիլ (ուզում էին հասկացնել, որ ժամ չը գնանք, թափօր չանենք). ժամարարին ու ժողովըրդին ժամահաց մի տուէք, մատաղ միք անիլ, այդ բաներից ցաւն աւելի կը տարածուի։ Մինն ասէր. «ատա ցաւը դուք ինքներդ էք. ոտից մինչև գլուխ սպիտակ շորեր հագած, հէնց էք ջաղացպանի ալրաթաթախ շրներ լինէք, ուր որ գնում էք, ցաւը ձեր վրայից թափւում ա»։ Բայց ասող չը կար. ով պիտի մեզանից ասէր. մենք խեղճ ըռհաթ մարդիկ ենք. մեր գլխին մեծ ու մեծաւոր ունինք։ Եթէ ասէինք, սամիտարնիքը կը գնալին մեծաւորին գանգատ. նա էլ ասողին կը կանչէր, կը բարկանար, մի երկու անգամ ճպատով կը տար ու դեռ շտրափ էլ կառնէր։ Ասենք մեծաւորը մեր աղէն ա, թող տալ, եթէ հարկաւոր ա տալ, նրա տուածից ցաւ չի տալիս. իսկ սամիտարնիքն ինչացու են, որ նը-

րանց համար մեր աղէն մեզ վրայ բարկանայ ու իր քէ-
 ֆը խաբար անի: Սամիտարնիքը տեսան, որ մենք սուս
 ենք կենում, աւելի սարսաղուեցին: Կոտրած գդալի պէս
 սկսեցին ամեն բանի մէջ ընկնել, խառնուել: Էլ թող
 չէին անում, որ մի հալալ հաց ուտենք, կամ մենք մեր
 գլխի ճարը տեսնենք: Շատ որ զահլա տարան, մի քա-
 նի մարդ հաւաքուեցինք ու գնացինք տէրին գանգա-
 տուելու, թա՛ «ս» տէր, կարգիդ մատաղ, դու այդ ոչ
 բարով սամիտարնիների ըռելը մի փոքր հաւաքի, նը-
 րանց աչքը մի քիչ վախցրու: Սկզբում տէրն էլ մի քիչ
 քաշուում էր նրանցից, նա ասաց մեզ. «ս» որդիք, ղնց
 վախցնեմ նրանց, որոնք ոչ Աստուածանից են վախե-
 նում, ոչ մարդկանցից, որոնց համար ոչ վերջի դատաս-
 տան կալ, ոչ Գաբրիէլ հրեշտակապետ, որոնք միշտ կա-
 ղէթներ են կարդում ու մեծաւորների հետ խօսում,
 կարծես իրանք էլ մեծաւորներ լինեն: Բայց էլ մեր
 յոյսը տէրից չը կտրեցինք: Բոլորս էլ միաբերան ասում
 էինք, որ նա մեր շէնը պէտք ա սամիտարնիներից
 փրկի: Նրանց յետեից այն ժամանակ ցաւը կամաց-կա-
 մաց կանհետանայ: Վարդավառի պասում ցաւը սաստ-
 կացաւ: Ամեն տան համարեա թէ սուգ ու շիւան էր
 տիրում: Սամիտարնիները շէնս ընկած քարոզում էին,
 որ գիւղացիներն ամենակին պաս չը պահեն. մտեղէն կե-
 րակուր գործածեն:

Մեր տէրն այդ ժամանակ էլ հանգստութիւն չու-
 նէր. մեռելը մեռելի յետեից տանում էր գերեզմանա-
 տուն, յետոյ մի քանի մեծ մարդկանց հետ գալիս էր
 մեռելատուն ժամահաց ուտելու ու մի-երկու ողորմի
 ասելու: Բացի այդ միւս ազատ ժամերին փոխանակ
 հանգիստ տանը նստելու ժողովուրդն ետեից արած գը-
 նում էր այս կամ այն սրբատեղին թափօր կատարելու:
 Այդ թափօրների ժամանակ լաց էր լինում տէրը, լաց

էր լինում ժողովուրդը. ամեն մարդ իր աչքի առջև տեսնում էր մահը և ողբում էր ոչ թէ իր, այլ իր սիրելիներին սպառնացող կորուստը:

Մահը երբ սաստկացաւ, տէրը բացի թափօրներ կատարելուց սկսեց նաև խոստովանել ու հաղորդել ժողովրդին, մեծից սկսած մինչև փոքրը: Վարդավառ կիրակի օրը մեր տէրը մեծ կարգ կատարեց եկեղեցում: Պատարազի ժամանակ բոլորի աչքերում արտասուք էր փայլում. ամեն մարդ, ջերմեռանդ աղօթելով իր մեղքերն էր քաւում: Երբ տէրը դառնում էր դէպի ժողովուրդն ու լսողադուլթիւն ամենեցուն՝ ասում, բոլոր ներկայ եղողները ծունկ էին չոքում ու թեքում իրանց գլուխները դէպի գետին, հեղեղի նման արտասուք թափելով աչքերից: Երբ տէրը ս. սկիհը երկու ձեռով բռնած չոքեց սեղանի ծայրին, նախ քան հաղորդութեան ս. խորհուրդն սկսելը, նա դարձաւ ժողովրդին հետևեալ խօսքերով. «Սիրելի եղբայրներ և քույրեր, սիրելի ժողովուրդ հայոց, ողջոյն և աւետիք ձեզ, Հրեշտակների փողերը հնչում են երկրի բարձրութեան վրայ: Տէրը կանչում է մեզ իր մօտ. թողնենք մեր մեղքերը այս անցաւոր աշխարհում, մաքուր խղճով ու արդար սրտով շտապենք տեղ բռնել արդարների շարքում, Տիրոջ աջ կողմում: Ամբողջ աշխարհս տառապում է մեղքերի ծանրութեան տակ: Մենք պիտի քաւենք մեր մեղքերը, որ Տէրը մեզ չը պատժի, որ նա հեռացնի մեզնից այս մահաբեր ցաւը. բայց ընդհակառակը փոխանակ այդ անելու, ուղում են մեր մեղքերի վրայ նոր-նոր մեղքեր բարձել, որ մենք իսպառ ոչնչանանք, որ դժօխքումն էլ մեզ համար տեղ չը գտնուի: Մեզ տոգում են՝ պասն լինչ ա, պաս միք պահիլ, ժամն լինչ ա, ժամ միք գնալ, հոգեհացն լինչ ա, քահանային ու ժողովրդին հոգեհաց միք տալ,—բա՛ն այդ բոլորը տես-

նուած ու լսուած բան ան, սիրելի ժողովուրդ, բա գիտէք, թա վերեւից այդ Տէրը չի լսում ու չի տեսնում: Խուլ ցաւն էլ միւս պատուհասներէ պէս Աստուածային պատիժ ա. ում ճակատին գրուած է նրանից մեռնելը, կը մեռնի, ում ոչ,—ոչ: Մահի ճանկերէց չի կարելի փախչել. մահն Աստուած է ուղարկում մեզ համար: Ուր որ էլ լինենք՝ մեզ փնտռող մահը կը գտնի մեզ. ոչ սար, ոչ ձոր, ոչ անտառ, ոչ անապատ մեզ թաքցնել չեն կարող նրանից: Նա ոչ մի արգելքից չի վախենում. նա ամեն բան տեսնում ա, ամեն բան իմանում: Եթէ նա տանում է մեղաւորին, այդ պատիժ է նրա մեղքերի, նրա անարժան կեանքի համար. եթէ նա տանում է արդարին, անմեղ մահկան, այդ դէպքում նոյնպէս Տիրոջ հրամանն է կատարւում, որպէս զի արդարը չը փշնայ այս մեղաւոր աշխարհում, ուր ամեն քայլափոխում մարդ կարող է գայթակղուել ու խաբուել սատանայից: Իսկ գիտէք ո՞վ է և ո՞ւր է սատանան. նայեցէք ձեր չորս կողմը և կը տեսնէք նրան: Այդ սատանան այժմս ամեն ընկէ ձեր ականջին փսփսում է՝ «պաս կերէք, միշտ իւղ ու փլաւ վայելեցէք, եկեղեցում ու ուխտատեղերում միք կուտակուիլ, թափօրները ձեզ մահից չեն փրկիլ, մեռելների ետեւից խմբերով միք գնալ, նրանց գիւղերին միք դիփչիլ, եթէ դիփչէք էլ, ձեռներդ ահա այս դեղերով լուացէք, մատաղներ միք անիլ, մատաղի միս բաժանելով, դուք ցաւն աւելի էք տարածում, հոգեհաց միք տալ, տէրտէրը թող գնայ իրա տանը հաց ուտի, նա իր պարտաւորութիւններն է միայն կատարում, դուք պարտաւոր չէք նրան ու նրա տիրացուներին կերակրելու»,—մի խօսքով էլ բան չի մնում, որ սամիտարնի սատանան ձեզ չասի: Միք լսիլ, սիրելիք իմ. նզովեալ լինի նա, ով կը լսի սամիտար-

նում, այս ս. հաղորդութեանը անարժան է ալդպիսին-
նրան ոչ թէ միայն խուլ ցաւ, այլ այն աշխարհում
դժուրքի անվերջ ահաւելի չարչարանքներն են սպասուած:

Ալդպէս մեր տէրը ներկեց սամիտարներին և չը
թողեց, որ իր ժողովրդի կապը նրանց ձեռքում մնայ:

Մինչև օրս էլ մեր տէրն է իր ժողովրդին ուղիղ
ճանապարհ ցոյց տալի: Լուծը մեր ուսերին դրած, մեր
տէրը լծան վրայ նստած գութանի հօտաղի պէս հօ
նում մեզ ու առաջ քշում: Երբ տեսնում է, որ մէկը
ճանապարհից ծռւում ա, ճիպոտն առնում ու այնքան
նի պրանում, աջ ու ձախ խփում, որ նա կրկին իր
խելքը գլուխն է հաւաքում ու կրկին լուռ ու մունջ
շարունակում տէրի ցոյց տուած ճանապարհով գնալ:

ՍՏԵՓԱՆ ԱԿԵՑԻՔԵԱՆ:

